

AMADEU-J. SOBERANAS

UNA COMPANYIA PER REGIR LES ESCOLES DE GRAMÀTICA I LòGICA DE CERVERA EL CURS 1440-1441

L'organització de l'ensenyament primari i del secundari, com en diríem ara, a la Catalunya de la baixa Edat Mitjana ens és prou coneguda gràcies als diversos reculls documentals publicats fins avui¹, els quals ens ensenyen que tant les diverses maneres de contractar els mestres i llurs ajudants (dits "batxillers") per part d'institucions civils o eclesiàstiques, com els mètodes d'aprenentatge de les arts liberals, els llibres de text utilitzats, la distribució del temps dedicat a les lliçons teòriques

1. Joan Segura, *Història d'Igualada*, II (Barcelona 1908), pàgs. 63-85; Sanç Capdevila, *L'Escola de Gramàtica i Arts*, a *Les antigues institucions escolars de la Tarragona restaurada*, "Estudis Universitaris Catalans", XII (1927), pàgs. 86-107; A. Durán y Sanpere-F. Gómez Gabernet, *Las Escuelas de Gramática en Cervera*, "Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona"; XVII (1944), pàgs. 5-77. És un recull compost per 121 documents datats des de l'any 1338 al 1700, pràcticament fins a la instauració a Cervera de la Universitat. A través d'aquest corpus no solament un hom pot seguir l'evolució històrica d'aquella escola, sinó que alhora pot haver, per raport a la de Cervera, una idea molt clara i segura d'allò que passava a les altres escoles catalanes. L'article, traduït, reelaborat i sense els documents, fou incorporat a l'obra de Durán i Sanpere, *Llibre de Cervera* (Tàrrrega 1972), pàgs. 283-299 —hi ha una segona edició, anastàtica (Barcelona 1977)—. Durán hi dona notícia de 16 documents nous, sense transcriure'ls. El que duu el núm. 2, tanmateix, no és inèdit; ja l'havia publicat a *Las Escuelas*, doc. XXXII (pàgs. 23-24); Antonio de la Torre y del Cerro, *Documentos para la historia de la Universidad de Barcelona. I: Preliminares (1289-1451)*. Introducción, notas y comentarios por Jorge Rubió Balaguer (Barcelona 1971), amb abundosa bibliografia i un resum històric de l'educació (primària, secundària i superior) catalana (pàgs. 26°-72°). Als documents publicats per La Torre i Rubió afegiu-hi un altre d'important donat a conèixer per Josep Perarnau, *L'"Ordinacio Studii Barchinone et Rectoris ejusdem" del bisbe Ponç de Gualba (8 novembre 1309)*, "Revista Catalana de Teologia", 2 (1977), pàgs. 151-188.

i als exercicis pràctics, els diversos graus escolars, els recursos propagandístics per atraure els estudiants a les escoles, la durada dels cursos, etcètera, eren, si fa no fa, semblants a tot el Principat. Per això interessa la publicació de nous documents sobre les escoles d'arts de qualsevol racó de Catalunya: serveixen per conèixer millor la història pedagògica del nostre país.

Ara, a aquell important reguitzell de documents cerverins publicats per Duran i Sanpere i Gómez Gabernet, n'hi podem afegir un altre, inèdit, del 1440, servat a l'Arxiu de la Biblioteca de Catalunya²: és la concòrdia entre el mestre i el seu ajudant per regir les escoles el curs 1440-1441. Té d'original el fet que és, per ara, el primer contracte conegut entre el mestre i el seu auxiliar, perquè tots els altres documents cerverins d'aquest tipus anteriors al segle XVI³ són els pactes signats entre els paers i els mestres. També és, cronològicament, el primer reglament de règim intern de l'escola de Cervera que ens parla de la distribució de les classes i dels textos que els mestres havien de seguir.

Per aquell nou document sabem, doncs, que el mestre conduït pel consell de Cervera era, el 1440, Rafael de Tàrrega, de Falset⁴, batxiller en drets i en arts. Com ja era establert, el mestre tenia l'obligació de contractar, pel seu compte, el seu ajudant abans de començar el curs: el dia de Sant Lluc, 18 d'octubre. Pel motiu que sigui, no el trobà a temps, i fins a començament de novembre no pogué establir el conveni amb el seu "batxiller", Joan Canalda, de Solsona, prevere, batxiller en decrets i en arts, per tal de constituir l'esmentada Companyia que havia de regir l'escola aquell curs, des del dia de Tots Sants de 1440 fins a la data tradicional de l'acabament oficial de les activitats acadèmiques: a Sant Joan de juny, de 1441.

El pacte duu unes minucioses clàusules per les quals s'havien de repartir tots dos la meitat dels guanys econòmics, provinguessin de la pensió que donava el clavari de la vila al mestre major, o bé dels emoluments de "les generalitats e especialitats e logués de cases advenidós

2. Signatura Arx. 8923. És un bifoli, de paper, de 300 x 225 mm. Té senyals que indiquen haver estat cosit a un manual. Forma part d'un lot de documents catalans adquirits recentment al llibreter Joan Gili, d'Oxford.

3. Dels anys 1442, 1447, 1475 i 1497 (Durán-Gómez, *Las Escuelas*, docs. números XXXIV, pàgs. 25-27; XXXVII, pàgs. 29-31; L, pàgs. 37-39, i LVI, pàgs. 42-44), i de 1477 i 1488 (Duran, *Llibre de Cervera*, docs. núms. 6, pàgs. 297-298, i 7, pàg. 298).

4. "Mestre Rafael de Tàrrega, 1441, batxiller de Falset", cf. Duran, *Llibre de Cervera*, pàg. 285; sense indicació de la font. Era l'única notícia que teníem sobre aquest mestre, que no figura a *Las Escuelas*.

de qualsevuyle student que estudiarà o hohirà de qualsevuyle facultat durant lur Companyia en les dites Scholes o fora”.

La resta del document s'ocupa de precisar la feina pedagògica de cada un dels docents: el batxiller Joan Canalda s'encarregarà d'explicar el llibre “de *Tractats* e de *Doctrinal* en general”; el *Gracisme* “en general” i “en special”; repetirà “en special” la lliçó feta sobre el *Tractats*, i ocuparà el que resti de temps a fer classes pràctiques de “declaració o proverbi”⁶. El mestre major, Rafael de Tàrrega, tindrà moltes més responsabilitats acadèmiques: de matí, després que el seu ajudant haurà fet la classe sobre el *Tractats*, farà fer els exercicis sobre “un proverbi o declaració e declinació”; ensenyarà els *Actós*: *Cató*, *Contemptus*, *Tobies* i *Alexandre*; repetirà el *Doctrinal* “en special” abans de dinar i “en general” després de menjar; donarà regles del *Doctrinal* als petits i els prendrà les lliçons; escoltarà la lliçó del *Doctrinal* que li donaran “en special” i, després, la farà “en general” als majors; després de dinar, “a la hora que bé li plaurà”, farà fer més exercicis pràctics de declinació, i, al vespre, tindrà cura d'una altra classe pràctica: un proverbi o declaració menor, i encara haurà d'ensenyar l'*Albert* o *Modernitats* “en special”. En el cas que Tàrrega hagués de fer lliçons a alguns estudiants de dret, el seu ajudant Canalda hauria de fer les classes de l'*Albert* o de *Modernitats*, donat que ell també havia de cobrar la meitat “de tot ço que los dits jòvens o students que de dret hohiran auran a pagar o donar”.

Pel que fa als textos, el document no ens ofereix gaires novetats. Són els consuetudinaris en aquest tipus d'escoles: el llibre de *Tractats*, que suposo un text per a l'aprenentatge de la lògica, el qual trobarem també als altres contractes cerverins⁶ de 1442, de 1447 i de 1475, i, en aquest darrer, és anomenat clarament *Tractats de lògica*⁷. Al costat

5. Sobre la naturalesa d'aquests exercicis pràctics, cf. les conjectures, vàlides al nostre criteri, de Miquel Batllori, a *Vuit segles de cultura catalana a Europa* (Barcelona 1958), pàgs. 57-58; 2.ª edició, acrescudada (Barcelona 1959), pàgs. 86-87, i de Jordi Rubió, a op. cit., pàg. 192. Dels pactes de la conducció d'un mestre de gramàtica, feta pels concellers d'Igualada el 1620, trec el següent, que pot servir, encara, per esclarir millor aquest punt: “...y que hage de fer en quiscuna lliçó pràctica sobre aquella y ensenyar als students de repetir, construir, declinar y conjugar; y als qui seran abtes los hage de donar quiscun dia proverbis...” (Segura, *Història d'Igualada*, II, pàg. 73).

6. Duran, al seu *Llibre de Cervera*, pàgs. 290-293, dóna un resum dels diversos programes docents i dels textos emprats, amb alguna atribució equivocada.

7. Pel que diu Duran al *Llibre de Cervera*, sembla que en els altres pactes de 1477 i 1488 també és anomenat d'aquesta manera. Antonio de la Torre y del Cerro identifica el llibre de *Tractats* amb l'obra de Joan XXI (Petrus Hispanus), *Summulae logicae*, a *Precedentes de la Universidad de Valencia*, “Anales de la Universidad de Valencia” V, quaderns 35-38 (1924-1925), pàg. 238, nota 2. El contracte cerverí de

del *Tractats*, els documents de 1442 i 1447 assenyalaran un altre text: "lo libre apellat *Lògica Vella*, que començe *Cum sit necessarium*"⁸, el qual, per l'incipit, ha de tractar-se de la *Logica* d'Aristòtil.

Els textos específics per aprendre la gramàtica llatina eren els coneguts amb el nom genèric d'*Auctores* (*Actós* en el nostre document). D'aquests són esmentats en la concòrdia de 1440: el *Cató*, collecció de dístics morals; el *Contemptus*, "una insoportable disertación moral en versos variamente rimados, con mezcla de unos cuantos dísticos elegiacos, atribuida errónea y estamos por decir que injuriosamente, a San Bernardo"⁹, ambdós, el *Cató* i el *Contemptus*, presents en tots els plans d'estudi de l'escola certerina des de 1440 a 1497, llibres que, per considerar-los bàsics, alguns documents regulen que "se hagen a legir e passar dues vegades de la festa de St. Luch fins a Sent Johan per bone usança e costuma"¹⁰; el *Tobies*, versificació d'una obra de Mathieu de Vendôme; l'*Alexandre* o *Alexandreis*, poema de Gautier de Châtillon —presents també, aquests dos darrers, a tots els altres programes, llevat del de 1497—; el *Gracisme*, d'Évêrard de Béthune —un dels textos blasmatats per Joan Lluís Vives—, que en els altres documents és esmentat sota els noms de *Breart*, *Ebreart* o *Abreart*¹¹. Finalment, el nostre contracte de 1440 regula també l'ús de l'imprescindible *Doctrinal*, d'Alexander de Villadei, el tractat gramatical més famós i més explicat a totes les aules de gramàtica, el qual, no caldria dir-ho, figura a tots els programes al·ludits de l'escola de Cervera.

Dos únics textos nous ens aporta el document que publiquem. Un és el conegut sota el nom d'*Albert*, text considerat elemental per a l'estudi de la lògica¹²; que tal volta a partir de 1442 fou substituït pel

1447 parla del *Tractats* i després, en una altra clàusula, mana que un dels cambrers ha de fer "altre repetició del *Pere Ispà*" (Durán-Gómez, *Las Escuelas*, pàg. 30).

8. Durán-Gómez, *Las Escuelas*, pàgs. 25 i 29.

9. Luis Revest Corzo, *La enseñanza en Castellón de 1374 a 1400* (Castelló 1930), pàg. 17. Potser Revest al·ludia a aquella atribució que fou acceptada per Antonio de la Torre, a *Precedentes*, pàg. 235.

10. Durán-Gómez, *Las Escuelas*, docs. de 1442 i 1447, pàgs. 25 i 29. Duran, *Llibre de Cervera*, pàg. 290.

11. Plans d'estudi dels anys 1442, 1447 i 1475 (Durán-Gómez, *Las Escuelas*, pàgs. 25, 29 i 38); no figura en el de 1497. Era un tractat gramatical versificat, com gairebé tots els altres textos escolars, per poder ser après, amb més facilitat, de memòria.

12. Ho indica el fet que en el contracte del 22 de desembre de 1447, en parlar dels cambrers que havien de tenir cura d'altres estudiants, els paers ordenen que "per utilitat e profit dels dits cambrers e honor de la dita vila, que los cambrers qui seran eleits en lo dit estudi sien tals que hagen hojyt, almenys, lo libre apellat *Albert*, de Lògica" (Durán-Gómez, *Las Escuelas*, pàg. 30). Això presuposa, malgrat que els plans d'estudi no l'esmentin, que era un text que s'explicava des de feia temps. Espero que nous docu-

tractat, recordat més amunt, *Lògica Vella*. L'altre text, si no és una altra manera d'anomenar l'*Albert*, és el que duia el títol de *Modernitats*, que no he sabut trobar repertoriat enlloc. Pertanyia, probablement, a l'ensenyament de la lògica¹³, juntament amb els altres llibres, el *Tractats* i l'*Albert*.

Al dors del document redactat per Tàrrega i Canalda, el notari de Cervera, Pau Teixidor¹⁴, legalitzà el dissabte 12 de novembre del mateix any 1440 la concòrdia establerta dies abans per aquells dos professors: "Honorabiles Johannes Canalda, pre[s]biter, bacallarius in decretis atque in artibus ville Celsone, pro nunch degens in villa Ceruarie, et Rafael de Tarrega, in utroque jure atque in artibus bacallarius, habitator predictae ville Ceruarie, super societate quam, prout dixerunt, fecerunt et inhierunt de et super Scolis gramatices et logices jam dicte ville Ceruarie...". Els testimonis presents en aquest acte notarial foren: el venerable i discret Joan Castell, prevere, resident al monestir de Sant Pere dels Arquells; Antoni Murta, prevere, de la vila de Cervera; Joan Clergue, clergue oriünd de Granyena i habitant aleshores a Cervera, i Francesc Morer, corredor públic, també de Cervera.

No sabem, a través dels documents cerverins de 1441 i 1442¹⁵ —que no duen cap nom dels mestres—, si aquesta Companyia, formada per Tàrrega i Canalda, va ésser prorrogada pels paers de Cervera. Fora de casos excepcionals, en aquell temps els mestres regien les escoles solament un sol curs: el temps de vigència de la seva conducció.

ments, o millor interpretació dels existents, em puguin aclarir aquest problema encara fosc per a mi.

13. No sé si una clàusula de la concòrdia que el consell de Cervera féu amb el mestre Lluís Mandoll, el 1475, ens pot donar llum sobre això; diu: "Es concordat més avant entre les dites parts e promés per lo dit mestre que, si oportunitat haurà e per los estudiants auditors serà demanat, ésser-los legit altres tractats de Lògica, com és proposicions, selogismes, ampliacions, appellacions, terminus in quem maior o menor, conseqüències, passos e altres *tractats moderns o antichs*, que aquells e altres, a demanda dels dits estudiants lògichs o de la major part de aquells, haja e sie tengut legir [...] com demanat serà e los dies o comportaran" (Durán-Cómeiz, *Las Escuelas*, pàg. 38).

14. Ja era notari a Cervera, si més no, des del 6 d'octubre de 1419; cf. Durán-Cómeiz, *Las Escuelas*, doc. núm. XX, pàg. 17.

15. Durán-Cómeiz, *Las Escuelas*, docs. núms. XXXII-XXXIV, pàgs. 23-27.

[DOCUMENT]

J H S.

Capítols concordats entre lo honorable mossèn Rafael de Tàrregua, batxeler en cascun dret e en arts e mestre de les Scoles de arts de la vila de Cervera, de la una part, e en Johan Canalda, prevere, de la vila de Solsona, de la altra, en e sobre lo regiment de les damunt dites Scoles de la dita vila en la forma següent:

Et primo, lo dit mossèn Rafael de Tàrregua admet e acuyt lo dit Johan Canalda en tots los emoluments e guayns qualssevuyte e en qualsevuyte sciència o facultat que Déus los darà, axí en la pensió que la dita vila done e acostume de donar al mestre o mestres regint les dites Scoles com en les generalitats e specialitats e logués de cases advenidós de qualsevuyte student que estudiarà o hohirà de qualsevuyte facultat durant lur Companyia en les dites Scoles o fora, és a saber, que tots e sengles guayns e emoluments qualssevuyte damunt dits s'agen a deverir per parts eguals, ço és la meytat a cadescú e no més a la hu que a l'altre.

Item, prometen e juren quiscú dels damunt dits, ço és mossèn Rafael de Tàrregua e Johan Canalda, bé e lealment e ab diligència aver-se en la collecció o plegua de qualsevuyte quantitat o quantitats de pecúnies exhigidores per les dites rahons, e fer bo e verdader memorial de tots e sengles dexeables que tenran o mostraran e dels diners que rebuts auran e la hu a l'altre donar-ne verdader compte e, lo qui més n'aurà pleguat, restituhir o donar a l'altre fins quiscú aye la meytat axí en diners com en penyores, e si negligència o mala cura serà atrobada en algú dels damunt dits en no exhigir o pleguar les pecúnies, que tal negligència o mala cura se age a comptar aquel per qui venrà.

Item, que los damunt dits agen a tenir .i.^a caxa comuna per abdosos, e en aquela caxa quiscú d'els aye a metre los diners que rebrà de qualsevuyte dexeable o dexeables, axí per generalitats, specialitats, com per loguer de cases. E cada veguada que pugaran a quantitat de deu florins, s'agen a deverir entre los dits mossèn Rafael de Tàrregua e Johan Canalda per parts eguals, ço és, la meytat a cadescú. E los diners que la dita vila o clavari de aquella per la pensió damunt dita aurà a dar, aquels, sense metre en caxa, decontinent s'agen a deverir entre los damunt dits mossèn Rafael de Tàrregua e Johan Canalda, e açò en quada solució o pagua que la dita vila farà.

Item, que lo compte que la hu a l'altre aurà a donar axí de diners, penyores, com de qualsevuyta altres coses que sien o vinguen per lur regiment, s'age a dar de tot dues veguades l'any: la huna, lo dia de Carnestoltes primer vidents; l'altre, lo tercer dia de Cinquagesma après següent, si donchs no són de acort de dar-lo enans dels dits terminis.

Item, és concordat entre los damunt dits que pus tots los guany e emoluments, segons damunt és dit, se an a partir mitg per mitg los càrechs de hosa en pagar loguer de cases per les dites Scoles o altres càrechs necessaris per rahó de lur Companyia, quiscú se obligue de pagar la meytat e no pus a-quel o a-quels a qui tals càrechs se esguardaran.

Item, són concordats los damunt dits mossèn Rafael de Tàrregua e Johan Canalda en los càrechs de les liçons per éls faedores, axí en general com en special, e an partit en la forma següent:

Primo, que lo dit Johan Canalda age a legir de matí de *Tractats* e de *Doctrinal* en general o en loch de general, e fer repetició de *Tractats* en special après dinar o a la hora que bé li plaurà. Item més, après dinar farà declaració o proverbi segons conixerà, e ligirà de *Gracisme* en general. E al vespre, declaració o proverbi axí com conixerà, e de *Gracisme* en special a la hora que li plaurà.

Item, lo dit mossèn Rafael de Tàrregua age a fer de matí, après que lo dit Johan Canalda aurà legit de *Tractats*, un proverbi o declaració e declinació, segons és acostumat, e legir de *Actós*, ço és: *Cató*, *Contemptus*, de *Tobi[e]s* e de ¹⁶ *Alexandre*, e repetició de *Doctrinal* ans de dinar en special; e après dinar, a la hora que bé li plaurà, declinació e repetició de *Doctrinal* en general; e al vespre, fer un proverbi o declaració menor e donar regles de *Doctrinal* als menós e scoltar en special, e scoltar la liqó de *Doctrinal* en special e donar-la en general als majós e legir d'*Albert* o *Modernitats* en special; si donchs no legie alguns jòvens o stodians de dret, en aquel cas que lo dit Johan Canalda sie tengut legir les dites liçons d'*Albert* o de *Modernitats*, com age aver la meytat de tot ço que los dits jòvens o studiants que de dret hohiran auran a pagar o donar, enperò si temps li baste; en altra manera, que lo dit mossèn Rafael hi age a soplir.

Item prometen los dits mossèn Rafael de Tàrregua e Johan Canalda de fer Companyia abdós en lo regiment de les dites Scoles en la forma e manera damunt splicada, la qual Companyia sie dita començada e volen aver per començada en lo dia beneït de Omnium Sentor[um] o de Tots Sants, qui's comptave primer dia de noembre any M.cccc.xxxx., e age a durar fins a Sent Johan de juyn, qui's comptarà a xxiiij. del dit mes de juny, any M.cccc.xxxxj.

Item volen los damunt dits mossèn Rafael de Tàrregua e Johan Canalda que, si los studiants que tenran no auran ops tots los actes damunt dits o splicats o que n'i agués tants per los quals se requirís que aguesen augmentar los actes o mudar, que lavós los actes se agen a devesir per parts eguals.

16. 'Ací segueix "doctrinal", ratllat.